

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ МОВЫ ГЕРОЯЎ
КАМЕДЫІ КАНДРАТА КРАПІВЫ
“ХТО СМЯЕЦЦА АПОШНІМ”

Агульнавядомым і бяспрэчным з’яўляецца той факт, што значнае месца ў гісторыі беларускай літаратуры займае творчасць народнага пісьменніка Беларусі Кандрата Крапівы (Кандрата Кандратавіча Атраховіча). Менавіта гэты буйнейшы сатырык-байкапісец і драматург узбагаціў нашу літаратуру сваімі адметнымі і па жанры, і па тэматыцы творамі, у якіх адлюстравалася жыццё краіны на розных гістарычных этапах яе развіцця.

Вяршыняй драматургічнай творчасці, класічным творам, у якім з выключнай сілай раскрыўся бліскучы талент Кандрата Крапівы, стала сатырычная камедыя “Хто смяецца апошнім” (1939). У гэтай камедыі, што адлюстравала жыццёвыя супярэчнасці і канфлікты, аўтар засяродзіў асабліваю ўвагу на выкрыцці негатыўнага, адмоўнага, і паказаў асноўны канфлікт паміж Гарлахвацкім і Зёлкіным, з аднаго боку, з другога, астатнімі, станоўчымі, персанажамі (Чарнавусам, Верай, Левановічам, Тулягай, цёцяй Кацяй, Нічыпарам). На думку даследчыкаў творчасці Кандрата Крапівы, “... стварыць збіральны вобраз кар’ерыста і прыстасаванца, бязлітасна выкрыць і высмеяць яго, так пераканальна намалюваць кожны яго жэст, кожны рух, сцвердзіць высокія маральныя і этычныя прынцыпы народа – усяго гэтага драматург не мог бы зрабіць з такім здзіўляючым майстэрствам, калі не ведаў так дакладна і глыбока жывое народнае мовы” [2, с.53].

І сапраўды, у камедыі Кандрата Крапіва змог дасягнуць, сярод іншага, злітнасці вялікай ідэі з дасканаласцю мастацкай формы, выкарыстаўшы шматлікія экспрэсіўныя сродкі беларускага фальклору і гутарковай мовы, асабліва на сінтаксічным узроўні. Менавіта такія сінтаксічныя адзінкі перадаюць у тэксце (кантэксце) разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні.

Сярод сінтаксічных асаблівасцей камедыі Кандрата Крапівы “Хто смяецца апошнім” сваёй частотнасцю вылучаюцца канструкцыі з паўторам – прыёмам, які заключаецца ў перыядычным паўтарэнні ў межах адной структуры словаформы (асабліва пашыраны варыянт), словазлучэння ці прэдыкатыўнай часткі з аднолькавым лексічным напаўненнем. Такі прыём абумоўліваецца аўтарскай задумай, творчымі задачамі і з’яўляецца адным з найбольш дзейсных сродкаў дасягнення неабходнага стылістычнага эфекту. Напрыклад, цёця Каця заўважыла, што ў інстытут прынеслі нейкія косці. Пры сустрэчы з маладой па ўзросце супрацоўніцай Верай яна спыталася: “Нашто вам, маладой дзяўчыне, гэтыя старыя **косці** спатрэбіліся?” Вера, успрыняўшы сказанае як намёк пра Чарнавуса, адказвае: “**Косці** ў яго старыя, але душа маладая”. Цёця Каця ўдакладняе: “Хто ў боб, а хто ў гарох. Я пра тыя **косці**, што ў шафах” [1, с.165]. У дадзеным кантэксце сутыкаюцца думкі цёці Каці і Веры на тлумачэнні асобнага слова **косці**,

паўтор якога надае мове герояў натуральнасць і дазваляе раскрыць іх сапраўдныя погляды, надаючы гаворцы адценне гумару.

Варта адзначыць, што ў камедыі Кандрат Крапіва шырока выкарыстоўвае канструкцыі з паўторам, размяшчаючы іх як у межах дзвюх (радзей – больш) рэплік розных персанажаў, так і ў рэпліцы аднаго героя. Сінтаксічны адзінкі першага тыпу ўласцівы дыялогам, звязаным нярэдка з запытаннем, і таму найбольш часта назіраюцца паўторы ў рэпліках, што аформлены як:

а) пытальныя сказы (нярэдка з пэўнай трансфармацыяй другой рэплікі, калі робіцца акцэнт на адной словаформе):

Вера. *Але ж вы за сабою ніякай **віны** не адчуваеце?*

Чарнавус. *Якая ж **віна**?* [1, с.191];

б) апавядальны сказ – пытальны сказ як перапытванне:

Гарлахвацкі. *Кажуць, у вас працуе тут нейкі Туляга. Чалавек **нявысветлены**.*

Туляга (са страхам). ***Нявысветлены?*** [1, с.185];

в) пытальны сказ – апавядальны сказ як адказ на запытанне:

Левановіч. *Вы, кажучь, і ў Маскву **паслалі** нейкую працу?*

Чарнавус. ***Паслаў*** [1, с.198].

Паўторы ў рэпліках аднаго героя больш рэдкія, прычым тут яны, як правіла, не капіравальныя паўтарэнні, а канструкцыі, аформлены аўтарам спецыфічна і па-мастацку ўдала або ў межах аднаго сказа (простага ці складанага), або розных сказаў. Напрыклад, у рэпліцы цёці Каці чытаем: ***Новы** поп, дыкі **новае** і маленне. У таго дырэктара, бывала, адзін **столік**, два крэслы і ўсё. А ў гэтага ж **стол** гэтакі, а на **стале** ж мартаплясаў усялякіх панастаўлена – таксама грошай каштуюць?* [1, с.163].

З пункту гледжання сінтаксічнай характарыстыкі ў камедыі Кандрата Крапівы пераважаюць паўторы словаформ – галоўных членаў сказа. Сярод іх сустракаюцца паўторы дзейніка, выражанага ўласным асабовым назоўнікам, што ўказвае на суб'ект. Напрыклад, пры сустрэчы з Верай Чарнавус паведамляе, што яго лічаць ворагам і што гэта паўплывала на лёс яго дачкі-студэнткі: *“А гэта ж дачка, Вера Міхайлаўна. Нябожчыца пакінула яе маленькую ў горад і разруху. **Я** на руках яе насіў. Яе дзіцячы лепет жалю маю разганяў. **Я** цешыўся, як яна расла, разумнела, станавілася свядомым чалавекам”* [1, с.192]. Стылістычны эфект згаданага прыёму ўзмацняецца і за кошт паўтору словаформы **яе**, што дазволіла аўтару падкрэсліць перажыванні героя-бацькі.

У якасці паўтораў-дзейнікаў нярэдка выступаюць у творы назоўнікі. Асаблівую стылістычную насычанасць маюць канструкцыі з паўторам назоўнікаў адушаўлёных агульных (Гарлахвацкі. ***Жонка** сілай ад стала адарвала, каб крыху праветрыўся.* Цёця Каця. *Мне здавалася раней, што ваша **жонка** чарнявая, адно ж яна бландынка* [1, с.173]) і назоўнікаў уласных. Сярод розных мадыфікацый апошніх структур у камедыі пераважаюць паўторы ў рэпліках-перапытваннях дыялогу розных герояў: Гарлахвацкі. *А хто вам казаў?* Цёця Каця. *Таварыш **Зёлкін**.* *Кажэ, ужо*

прыходзілі па яго. Гарлахвацкі. *Зёлкін?* [1, с.176]. Своеасаблівай мадыфікацыяй выступае паўтор уласнага імя ў межах рэплікі аднаго героя з мэтай актуалізацыі суб'екта дзеяння. Так, у сцэну, калі Гарлахвацкі чытае пісьмо прафесара Анікеева, адрасаванае Чарнаўсу [1, с.180 - 182], Кандрат Крапіва па-мастацку ўдала ўключае паўтор імя "*Аляксандр Пятровіч*", разумеючы пад гэтым імем абодвух згаданых герояў – цэзкаў.

У камедыі "Хто смяецца апошнім" нярэдка і паўторы другога галоўнага члена сказа – выказніка, які выконвае пераважна дзве функцыі. Адна з іх – раздзяляльна-вылучальная – заключаецца ў тым, што паўтор сінтаксічнай пазіцыі выказніка садзейнічае больш цэласнаму ўспрыняццю чытачом кампанентаў адной рэплікі героя: Нічыпар. *Запытайся ў Чарнаўса. Ён чалавек дарма што сур'ёзны, а калі разгаворыцца, дык любя слухаць. Раскажа, і дзе некалі мора было, і чаму яго цяпер там няма, і якія жывёлы былі мільёны год таму назад, і як яны з'елі адна адну. Так дакладна раскажа, нібы ён сам быў пры гэтым* [1, с.164].

Другая функцыя паўтораў выказніка – выдзяляльна-акцэнтная, або функцыя падкрэслівання, выдзялення семантычна важнага для паведамлення моўнага элемента. У гэтай функцыі звычайна выступаюць структуры з удакладняльнымі кампанентамі пры паўторным выказніку, які стаіць у пачатку фразы. У рэпліцы аднаго героя за кошт паўтору падкрэсліваюцца пераважна працягласць і інтэнсіўнасць дзеяння (стану). Напрыклад, Зёлкін пра Тулягу кажа: "*За ўсё жыццё ніводнага радка не надрукаваў. Байца. Усяго ён байца*" [1, с.178]. За кошт такога ж паўтору аўтар перадае суб'ектыўна-мадальныя значэнні выказвання, напрыклад просьбу: Вера. *Супакойцеся, Аляксандр Пятровіч. Супакойцеся, не гаруйце* [1, с.192]. Мае месца і паўтор выказніка ў канструкцыі-адказе, якая належыць адной і той жа асобе: Анна Паўлаўна. *Жоржыку паліто трэба? Трэба. Штаны яму таксама трэба? Таксама трэба. Славіку коўдра трэба? Ну, і без гэтага не абыдзеся* [1, с.178]. Аналагічныя структурам гутарковай мовы пералічаныя канструкцыі ўключаны драматургам у мову жонкі дырэктара інстытута Гарлахвацкага, якая патрабуе ад мужа службовай машыны ў сваё карыстанне па прычыне шматлікіх пакупак і, каб падкрэсліць сваю правату і безапеляцыйнасць сказанага, выкарыстоўвае прыём паўтору як своеасаблівую канстатацыю факта.

Па-мастацку ўдала афармляе Кандрат Крапіва паўторы выказніка ў рэпліках розных герояў, дзе першыя звычайна ўяўляюць сабой тоесныя паўторы і перадаюць душэўны стан персанажаў. Напрыклад, Гарлахвацкі, прымушаючы Тулягу напісаць навуковую працу, у канцы рэплікі грозна пытаецца: "*Дагаварыліся?*" На гэтае пытанне Туляга адказвае, прычым слабым голасам, як значыцца ў тэксце твора: "*Дагаварыліся*" [1, с.188]. Як разнавіднасць падобных канструкцый выступаюць сказы, дзе ўжываюцца паўторныя выказнікі з адмоўнай часціцай *не*. Напрыклад: Вера. *Выключылі? Чарнаўс. Не выключылі, але, мусіць, нейкая размова была* [1, с.192].

Большую сэнсавую насычанасць маюць паўторы выказнікаў, выражаных рознымі граматычнымі формамі дзеясловаў. Так, у сцэне

размовы з Левановічам Вера, абараняючы Чарнавуса, заяўляе, што сама паедзе ў Маскву, і на рэпліку сакратара парткома “*Ды не кіпяціся ты!*” адказвае: “*Буду кіпяціцца!*” [1, с.198]. Менавіта паўторы такога тыпу выконваюць выдзяляльна-акцэнтную функцыю.

Паўторы даданых членаў сказа ў камедыі “Хто смяецца апошнім” больш рэдкія. Так, акалічнасць-паўтор у мове персанажаў фігуруе пераважна як перапытванне – эмацыянальная рэакцыя на сітуацыю: Гарлахвацкі. *Паспрабаваць у акно выскачыць*. Зіна. *Зімою ў акно?* [1, с.202]. За кошт паўтору ў дадзеным кантэксце аўтар паказвае разгубленасць згаданых герояў, якіх амаль што злавілі за зачыненымі дзвярыма, і жаданне першых выбавіцца з непрыемнай сітуацыі.

Сустрэліся ў творы і канструкцыі з паўторам дапасаваных азначэнняў, выражаных пераважна якаснымі прыметнікамі, што выражаюць знешнія прыметы людзей, якасці іх характару і разумовыя здольнасці. Напрыклад:

Чарнавус. *Веры, беднай, таксама непрыемна гэта ўсё, але трымаецца яна геройскі і мяне падбадзёрвае. Слаўная дзяўчына. Ну, дзякую вам за падтрыманне.* (Адыходзіць).

Гарлахвацкі (адзін). *Слаўная!* [1, с.196]. Варта адзначыць, што ў дадзеным кантэксце паўтор азначэння з’яўляецца не столькі сродкам узмацнення станоўчай якасці гераіні, колькі паказчыкам адносін да яе іншых персанажаў (паважлівых з боку Чарнавуса, з’едлівых – Гарлахвацкага).

Значную сэнсавую нагрузку ў камедыі нясуць таксама паўторы простых сказаў або прэдыкатыўных частак складаных сказаў. Яны не толькі з’яўляюцца аналагамі размоўных структур, але і маюць больш шырокую функцыянальную накіраванасць. Найчасцей такія паўтор выконвае выдзяляльна-акцэнталагічную функцыю. У такіх выпадках драматург часта прыбягае да інверсіі, да выкарыстання лексічных сінонімаў. Напрыклад: Левановіч. *Ды што ты!* Гарлахвацкі. *Вось табе і што ты!* [1, с.202]. Вынікам аўтарскай “апрацоўкі” з’яўляецца паўтор толькі граматычнай асновы прэдыкатыўнай часткі. Пры гэтым Кандрат Крапіва нярэдка выкарыстоўвае прыём так званага “сінтаксічнага перакальцавання”, што садзейнічае асобнаму ўспрыяццю чытачом кампанентаў тэксту ў межах адной рэплікі героя:

Гарлахвацкі. *Я ведаю, што вы думаеце. Вы думаеце, а што, калі раскажаць пра гэта сакрату парткома Левановічу альбо Веры?* [1, с.187].

Такім чынам, для мастацкага вырашэння задумы ў камедыі Кандрата Крапівы “Хто смяецца апошнім” шырока выкарыстоўваюцца паўторы як асобных лексем, так і простых сказаў (прэдыкатыўных частак). Такія паўторы служаць для перадачы шматлікіх семантычных і суб’ектыўна-мадальных значэнняў.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ